

על גבולות השירה

במעבר ים סוף, נולדת חרות ישראל, אולם היא מתגשמת תוך טביעת המצרים בים, תשלום שמימי, מידה במידה להטבעת ילדי ישראל ביאור. ההומניסט הגדול רבי יוחנן התייחס לכך במאמר קלאסי (מגילה י ע"ב, סנהדרין לט ע"ב), הנסמך על פסוק בפרשה המתאר את המתח והדאגה שבלילה שלפני מעבר הים. פרעה רודף אחרי בני ישראל באמרו: "נִבְכִּים הֵם בְּאֶרֶץ, סָגַר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר". בני ישראל רואים מול עיניהם את חיל פרעה. ברור היה להם שעם זריחת השמש תבוא הקטסטרופה. בינתיים – "וְלֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה כָּל הַלַּיְלָה". פסוק זה מהווה בסיס לדרשתו של רבי יוחנן. לפי קריאתו, הפסוק אינו מתייחס למה שקורה בזירה הארצית אלא למה שמתרחש בשמים. הוא בא ליצור קונטרסט למתואר בספר ישעיהו (ו, ג). שם מדובר על מלאכי השרת השרים בפוליפוניה שמימית: "וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ...". לעומת 'וְקָרָא זֶה אֶל זֶה', באותה לילה, 'לֹא קָרַב זֶה אֶל זֶה', ורבי יוחנן מסביר: "בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקדוש ברוך הוא מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה?" הקב"ה הפסיק את השירה השמימית, בגלל הטרגדיה של המצרים, למרות שעונשם היה מוצדק.

דבר דומה נאמר, לפי רבי יוחנן, בעקבות תבוסתם של עמון, מואב ואדום שחברו נגד יהודה בימי יהושפט. בני ישראל שרים את הניצחון (דברי הימים ב כ, כא): "וַיַּעֲמֵד מְשֻׁרָרִים לַה'... וְאִמְרִים הוֹדוּ לַה' כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ". נוסח זה מוכר לנו היטב מספר תהלים, וכמובן גם מסידור התפילה, אלא שמשוהו בו מוזר. הנוסח הקלאסי הוא: "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב - - כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ", או דומה לזה. בנוסח שירת הניצחון חסרים שתי מילים: 'כי טוב'. על כך אומר רבי יוחנן: "מפני מה לא נאמר 'כי טוב' בהודאה זו, לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים!" החסד הא-להי מסתכל על העונש שהצדק הא-להי הטיל, בצער, צער על הרשעים.

אין ללמוד פציפיזם מאמרות אלה. כך אומר רבי אלעזר בן פדת, תלמידו וחבירו של רבי יוחנן (ואולי היה זה רבי יוסי בר חנינא), "הוא אינו שש אבל אחרים משיש". אנו, בני אדם ששים על מפלת הרשעים האכזריים הבאים להשמידנו, ושרים (שופטים ה, לא) "כִּן יִאֲבְדוּ כָּל אוֹיְבֵיךָ". אולם הקב"ה עצוב. זהו 'הומניזם תיאולוגי'. כדי להבין את משמעות הדברים, הבה וניתן דרור לדמיונו ונשנה את העבר. נניח שלאדם הראשון נודעה מזימתו של קין, אלא שבנסותו להגן על הבל ולהציל נרדף מידי רודף, קין נהרג. הבל שש על הצלתו, ומבטא את שמחתו בשירה. אך אביו איננו מסוגל להצטרף. הוא משיש אך לא שש, ואף משתיק את השירה והמוסיקה שבביתו. זאת היה האינטואיציה הבסיסית של ה'הומניזם התיאולוגי' של רבי יוחנן, הומניזם של אב האוהב את בנו למרות שחטא! משל זה שהגיתי הוא יפהפה, אך מה אעשה וכבר קדמוני. השתמשו בו באופן תיאטרלי יואב בן צריה והאישה החכמה מתקוע (שמואל ב פרק יד). כזכור לנו אבשלום הרג את אמנון "עַל דָּבָר אֲשֶׁר עָנָה אֵת תָּמָר אֲחֹתוֹ". אבשלום ברח לגשור, בה הוא שוהה שלוש שנים. למאות

הרצח, לבו של דוד אביהם יוצא אל בנו אבשלום. יואב יודע זאת והוא מביים פגישה בין המלך לאשה חכמה מתקוע. האישה מבקשת מהמלך עזרה ומספרת לו את אשר היה: "וַיִּתְּאֶמֶר הָאִשָּׁה הַתְּקַעִית אֶל הַמֶּלֶךְ... אִשָּׁה אֶלְמָנָה אָנִי וַיָּמָת אִישִׁי. וְלִשְׁפָחָתָךְ שְׁנֵי בָנִים וַיִּנָּצוּ שְׁנֵיהֶם בַּשָּׂדֶה וְאִין מִצִּיל בְּיָנִיהֶם - - וַיָּכּוּ הָאֶחָד אֶת הָאֶחָד וַיָּמָת אֹתוֹ. וְהִנֵּה קָמָה כָּל הַמִּשְׁפָּחָה עַל שְׁפָחָתָךְ וַיֹּאמְרוּ תָּנִי אֶת מִכָּה אָחִיו וְנִמְתָּהוּ בְּנַפְשׁ אָחִיו אֲשֶׁר הָרַג...". מתוך דבריה של האשה מתקוע מבין דוד שהטרגדיה הזאת אינה אלא השתקפות של מה מתרחש בביתו הוא. הוא שומע ליואב ומחזיר את בנו אבשלום. לדאבונו, הסוף לא הצדיק את מעשה יואב. אבשלום מרד באביו ופעל בצורה אכזרית ומקיאבליסטית. יואב היה חייב להילחם נגד אבשלום, ואף הרשה לעצמו להוציא את אבשלום להורג, כנגד דרישתו המפורשת של דוד. אמנם עלינו להציל את הבל מידיו של קין, ולמרות זאת, בדברי האישה החכמה מתקוע בא לידי ביטוי הדילמה האיומה של האב, ובעצם של אבינו שבשמים.

בביטוי 'מעשה ידי טובעין בים' מהדהדת נבואתו של ישעיהו: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה... בְּרָכָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ... לֵאמֹר בְּרוּךְ עַמִּי מִצָּרִים וּמַעֲשֵׂה יְדֵי אֲשׁוּר וְנִחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל" (ישעיהו יט כד-כה). אף אומות הרשעה, הם מעשי ידיו של הקב"ה, העצוב על מעשיהם ועליהם. אך מה נעשה אנו בעולם בו האומות אינן מבינות את אחריותן? אכן, יואב הצליח ופייס בין אבשלום לאביו. אלא שהייתה זאת עשיית שלום טרגית! אבשלום גמל למפייסים במרד עקוב מדם, ויואב הרגו, כנגד תחינתו של אביו. אולי, דווקא אילו לא היו מתפייסים הייתה ההיסטוריה שונה, לטובה. אמנם כן, האב אוהב את קין, אף אם הוא רוצח. אך מצד שני, אי אפשר שלא לרעוד בזכרנו את שירט (הבלתי גמור) של דן פגיס ע"ה, "כתוב בעיפרון בקרון החתום", המוסר לנו את רגשות האם הראשונה, חווה:

כאן במשלוח הזה

אני תנה

עם הבל בני

אם תראו את בני הגדול

קין בן אדם

תגידו לו שאני

הקב"ה הוא אבינו שבשמים, ואף אומות הרשעה, בניו הם. בניו? האמנם? הלוא על כך התבטא רבי עקיבא (אבות ג, יד): "חביב אדם שנברא בצלם... חביבין ישראל שנקראו בנים למקום". בנים, שהרי בעולם אלילי, הם היחידים שאינם מתכחשים לאבהותו של הקב"ה. אולם אם לא בנים הם על כל פנים – מעשה ידיו! כשקריאתו של משה "שִׁלַּח אֶת עַמִּי" עדיין מהדהדת באוזנינו, שומעים אנו את הפסוקים בני-האלמוות של הנביא, על היום בו יברך ה' את עולמו לֵאמֹר – בְּרוּךְ עַמִּי מִצָּרִים וּמַעֲשֵׂה יְדֵי אֲשׁוּר וְנִחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל (ישעיהו יט, כד-כה).